

Драган О. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України

ПОНЯТТЯ Й ВИДИ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

THE CONCEPT AND TYPES OF CRIMINAL AND LEGAL MEASURE

У статті аналізуються основні підходи до визначення поняття «заходи кримінально-правового впливу» як у науковій літературі, так і в нормах чинного законодавства України. Досліджено особливості, види та характерні ознаки заходів кримінально-правового впливу.

Ключові слова: кримінально-правовий захід, кримінально-правовий вплив, види заходів кримінально-правового впливу.

В статті аналізуються основні підходи к определению понятия «меры уголовно-правового воздействия». Проведено исследование особенностей и характерных признаков мер уголовно-правового воздействия.

Ключевые слова: уголовно-правовая мера, уголовно-правовое воздействие, виды мер уголовно-правового воздействия.

In this article, the author examined main approaches to determination of the term “criminal and legal means of treatment” in the academic literature and also in the clauses of the acting legislation of Ukraine. Study of specific features and characteristics of the criminal and legal means of treatment is carried out.

Key words: criminal and legal measure, criminal and legal treatment, means of criminal and legal treatment.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науково-практичними завданнями. Проблематика питання заходів кримінально-правового впливу постала останнім часом у доктрині кримінального права досить актуально. Пошук нових за змістом заходів впливу на протиправну поведінку особи, що вчинила кримінальне правопорушення або інше суспільно-небезпечне діяння, є загальною тенденцією розвитку науки сучасного кримінального права. Поява новел у Кримінальному кодексі України щодо визначення інших кримінально-правових наслідків впливу на суб'єкта поряд із усталеним поняттям злочинності діяння та його караністю створили передумови наукового пошуку та визначення кола, поняття, особливостей і характерних ознак таких форм впливу, які аналізує автор у статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, на які спирається автор. Питанням визначення поняття, основних ознак, системи заходів кримінально-правового впливу присвячені праці таких науковців: Л.В. Багрій-Шахматова, В.К. Дуюнова, О.О. Дудорова, Є.М. Вечерової, Е.Л. Біктерімова, С.В. Векленко, Н.О. Гуророва, І.Є. Звечаровського, К.М. Карпова, О.В. Козаченка, Ф.К. Набіулліна, В.С. Єгорова, А.А. Павлової, М.І. Хавронюка, А.М. Ященко та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте в наявній літературі недостатньо приділено увагу систематизації заходів кримінально-правового впливу й окремих їх видів. Окрім того, кримінальне законодавство, у тому числі в частині визначення заходів кримінально-правового характеру, піддається швидкоплинним змінам, а тому потребує нових досліджень.

Формування цілей (постановка завдання). Основною метою статті є систематизація наукових підходів до визначення поняття «заходи кримі-

нально-правового впливу», визначення їх характерних ознак і видів.

Виклад основного матеріалу. На законодавчому рівні питання заходів кримінально-правового впливу постало з прийняттям нового Кримінального кодексу (далі – КК) України, в ч. 3 ст. 3 [1] якого визначено, що «злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом». Тобто поняття покарання як результат протиправної поведінки перестало бути єдиною формою впливу на суб'єкта й формою реалізації кримінальної відповідальності.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18.04.2013 № 222-VII [2], яким змінено назву розділу XIV Загальної частини на «Інші заходи кримінально-правового характеру», стало важливим кроком на шляху впровадження системи заходів, альтернативних кримінальному покаранню.

Однією з новацій указанного Закону стало закріплення в ст. 96 Загальної частини КК України такого додаткового заходу кримінально-правового впливу, як спеціальна конфіскація, який раніше передбачався лише в деяких санкціях норм Особливої частини для підсилення карального впливу кримінального покарання.

Далі Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 № 314-VII закріплено в самостійному розділі Загальної частини КК України систему заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб [3]. На думку Т.О. Павлової, норми розділу XIV «Заходи кримі-

нально-правового характеру щодо юридичних осіб» Загальної частини КК України є декларативними [4, с. 160].

У юридичній літературі немає єдиного підходу до визначення поняття заходів кримінально-правового характеру. І передусім це пов'язано з тим, що в доктрині кримінального права досить поширеною позицією є ототожнення кримінально-правового впливу та кримінально-правових заходів, що застосовуються до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [5].

Так, Л.В. Багрій-Шахматов запропонував розглядати під кримінально-правовими заходами нормативно визначені форми реалізації кримінальної відповідальності, до яких належать усі заходи, які передбачені в кримінальному законодавстві, – покарання та інші заходи кримінально-правового характеру; заходи кримінально-процесуального примусу – заходи, що мають супутній відносно реалізації кримінальної відповідальності характер; заходи адміністративно-правового примусу – примусові заходи, які передбачені правилами адміністративного нагляду [6, с. 117]. Аналогічну позицію висловлюють такі представники української кримінально-правової науки, як В.К. Грищук [7, с. 141], М.І. Хавронюк [8, с. 6–7], Ю.А. Пономаренко [9, с. 66], М.Г. Сорочинський [10, с. 10] та інші.

При цьому І.І. Митрофанов зазначає, що засоби кримінально-правового впливу – це засоби, що застосовуються до особи, яка вчинила передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дію або бездіяльність), і полягають у передбаченій цим Кодексом негативній, справедливій і невідворотній оцінці (засудженні) вчиненого діяння та особи, що його вчинила, а також у необхідних випадках – у позбавленні чи обмеженні прав і свобод цієї особи [11, с. 451].

Аналогічну позицію займає Н.О. Гуторова, яка пропонує під заходами кримінально-правового характеру розуміти встановлені кримінальним законодавством заходи, які застосовуються в разі вчинення передбаченого КК діяння й полягають у погіршенні правового статусу особи [12, с. 19].

У свою чергу, А.М. Ященко пропонує під заходами кримінального характеру розуміти засоби впливу, які передбачені законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочинного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною цього закону, пов'язані з обмеженнями чи позбавленнями найбільш значимих для людини прав і свобод або зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання чи навіть узагалі з її непритягненням до такої відповідальності і спрямовані на досягнення соціально корисних цілей [5, с. 781].

Зазначеного підходу дотримуються такі представники кримінально-правової доктрини, як В.М. Вечерова [13, с. 126], І.А. Лозинська [14, с. 188] та інші.

Спеціалізація інститутів права, зазначає С.С. Алексєєв, виражається в більшості випадків у їх диференціації за сферами («ланками») відносин

цього виду. На прикладі радянського кримінального законодавства науковець відмічає, що в кримінальному праві, зокрема, відбулася диференціація інституту відповідальності за майнові злочини та сформувався два самостійні комплекси норм – інститут відповідальності за злочини проти соціалістичної власності (гл. 2 Особливої частини КК РСФСР) й інститут відповідальності за злочини проти особистої власності громадян (гл. 5 Особливої частини КК РСФСР) [15, с. 146–147].

У свою чергу, особливістю більшості самостійних кримінально-правових інститутів, завдяки яким відбувається диференційоване правове регулювання певної групи суспільних відносин, є їх або виключно предметна, або інша, зокрема функціональна, спрямованість. Будь-який правовий інститут присвячений певній ділянці суспільних відносин. Такою ділянкою в більшості випадків слугує специфічний предмет регулювань. Предмет як підставу диференціації інститутів варто розуміти в найбільш широкому змісті. Отже, коли правовий інститут формується або хоча б починає формуватися стосовно певного предмета, такого роду інститут і може іменуватися предметним [15, с. 140–141].

На думку М.А. Яценка [5] та інших учених, сьогодні є всі підстави стверджувати, що в системі вітчизняного кримінального права спостерігається наявність самостійного інституту заходів кримінально-правового характеру, який постає у вигляді так званого диференційованого кримінально-правового інституту.

В.О. Козаченка вказує, що характерною ознакою кожного кримінально-правового заходу є наявність домінуючого способу впливу – примусу або заохочення та прийомів, які притаманні тому чи іншому заходу кримінально-правового характеру. Відповідно, сукупність прийомів і способів правового впливу на поведінку особи є іманентною елементарною характеристикою будь-якого кримінального заходу [16].

Як зазначають учені М.І. Хавронюк та О.О. Дудоров, видами примусових заходів є покарання; пробація; примусові заходи виховного характеру; примусові заходи медичного характеру; судимість; спеціальна конфіскація; заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; інші (примусова кримінально-правова реституція, нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі, тощо. Найчастіше їх іменують «заходи безпеки»). Основними примусовими заходами натеper залишаються покарання і звільнення від відбування покарання з випробуванням [17, с. 298].

За юридичною значущістю всі названі види примусових заходів М.І. Хавронюк та О.О. Дудоров [17] пропонують поділити на три групи. Це примусові заходи, що застосовуються:

1) як основні. Насамперед це покарання і пробація, а також заходи, які призначаються замість покарання до осіб, щодо яких не може бути застосоване покарання: примусові заходи медичного характеру; примусові заходи виховного характеру

(в деяких інших державах – також примусова опіка чи примусове піклування, які застосовуються, зокрема, щодо особи, яка зловживає алкогольними напоями);

2) як додаткові: а) що застосовуються тільки до покарання і пробації (судимість); б) що застосовуються до покарання, пробації, примусових заходів медичного характеру і примусових заходів виховного характеру. Ідеться про «інші примусові заходи кримінально-правового впливу». В Україні це примусове лікування і спеціальна конфіскація, а в інших державах – також вилучення вигоди, одержаної внаслідок учинення злочинного діяння, закриття належного засудженому закладу, заборона проживати або перебувати в певних місцях, обмеження права виховувати дітей і викладати в навчальних закладах тощо. Власне, головне, чим ця група заходів відрізняється від покарання та пробації, – це те, що вони можуть застосовуватися й до осіб, які не є суб'єктами кримінального правопорушення. Дійсно, як можна не конфіскувати рушницю в малолітньої дитини, яка вчинила вбивство, або не встановити нагляд за особою, яка під впливом гострого розладу психічної діяльності напала на жінок після її виписки із психіатричного закладу?

Так, на нашу думку, примусові заходи доцільно зарахувати до «інших», які в зарубіжних державах застосовуються поряд із покаранням, пробацією або примусовими заходами медичного чи виховного характеру й переважно відповідають меті спеціальної превенції, тобто виконують ту роль, яку в законодавстві України відведено таким додатковим покаранням, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю й певною мірою, оскільки це скоріше атавізм покарання, що ганьбить, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Третя група заходів кримінально-правового впливу – це квазізаходи, тобто уявні, несправжні заходи, такі, що не здатні повноцінно вплинути на вирішення кримінально-правового конфлікту. Проте, як зазначають М.І. Хавронюк та О.О. Дудоров [17], без них також не може існувати кримінальне право. Кримінально-правовий конфлікт у житті може «погаснути» сам по собі, але закон повинен містити як відповідні пояснення – чому держава не реагує на цей конфлікт, так і форми фіксації того факту, що конфлікт вичерпано.

Отже, ознаками цих заходів є таке:

– вони застосовуються виключно за ухвалою суду;

– негативна реакція держави на правопорушення й на його суб'єкта виражається, як правило, лише в осуді;

– у зв'язку із застосуванням цих заходів правопорушник не мусить ані терпіти жодних додаткових обмежень прав і свобод, ані виконувати жодних додаткових обов'язків;

– їх застосування не стимулює, не спонукає правопорушника до суспільно корисної, правильної поведінки.

Види квазізаходів відповідно до норм КК України: 1) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48); у зв'язку із закінченням строків давності вчинення кримінального правопорушення (ст. 49); 2) звільнення від покарання у зв'язку з усуненням караності діяння (ч. 2 ст. 74); за хворобою (ст. 84); у зв'язку із закінченням строків давності вчинення кримінального правопорушення або виконання обвинувального вироку (ч. 5 ст. 74, ст. 80); у порядку амністії чи помилування (ч. 2 ст. 86, ч. 2 ст. 87); 3) заміна покарання більш м'яким через неможливість застосувати давність (заміна довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний строк – ч. 4 ст. 49); 4) звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру через давність учинення злочину (ст. 96-5).

Як видно із цього переліку, не існує жодної «заслуги» особи в тому, що закон раптово став «прихильним» до неї, як немає й жодної заслуги держави ні щодо виправлення особи, ні щодо запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень нею та іншими особами. Квазізаходи застосовуються тому, що «просто так сталося», або через політичну, економічну чи іншу доцільність. Водночас треба мати на увазі, що межа між заохочувальними заходами кримінально-правового впливу та квазізаходами не є непорушною й непереборною. Якщо, скажімо, черговим законом про амністію як умова її застосування до певних осіб буде, наприклад, передбачено відшкодування ними шкоди чи вчинення певних інших суспільно корисних дій, то звільнення особи від покарання за амністією може розглядатися як заохочувальний захід кримінально-правового впливу. Так само теоретично й звільнення від відбування покарання у зв'язку з тяжкою хворобою може втратити ознаки квазізаходу, якщо таке звільнення сконструювати в законі як умовне (наприклад, у разі ухилення особи від лікування, поєднаного із систематичним пияцтвом, відмовою від працевлаштування тощо, вона за рішенням суду поверталась би до установи відбування покарання).

Однак, на думку вищезазначених учених, яку ми поділяємо, квазізаходів у КК України має бути передбачена мінімальна кількість: давність, декриміналізація діяння, тяжка хвороба й за певних умов амністія [8, с. 299].

Висновки й перспективи наступних досліджень. З огляду на викладене, вбачається, що відсутність чітко визначених законодавчих підходів до поняття засобів кримінально-правового впливу породжує різні погляди в доктрині кримінального права. Тому необхідно подальше наукове дослідження цього поняття як окремого інституту кримінального права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26.
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 18.04.2013 № 222-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/222-18>.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України від 23.05.2013 № 314-VII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/314-18>.
4. Павлова Т.О. До питання про кримінально-правовий статус юридичної особи в Україні. Правова держава. 2015. № 20. С. 157–161.
5. Ященко А.М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. Форум права. 2013. № 3. С. 775–783. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_127.pdf.
6. Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Одесса: ООО «Дизайн и полиграфия», 2000. 566 с.
7. Гришук В.К. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник. Київ, 2007. 568 с.
8. Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? Юридичний вісник України. 2013. 25–31 травня. № 21(934). С. 6–7.
9. Пономаренко Ю.А. Заходи безпеки за кримінальним правом України. Вісник прокуратури. 2011. № 9. С. 64–72.
10. Сорочинський М.Г. Попередження злочинності засобами кримінального права: автореф. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2004. 18 с.
11. Митрофанов І.І. Кримінально-правові засоби впливу на осіб, які вчинили злочини: монографія. Кременчук, 2009. 488 с.
12. Гуророва Н.О. Заходи кримінально-правового характеру. Заходи кримінально-правового впливу: проблеми нормативної регламентації та ефективності застосування: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 7 лютого 2014 року / відп. ред. докт. юрид. наук, професор, академік С.В. Ківалов. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2014. С. 18–20.
13. Вечерова Є.М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2011. № 2. С. 124–126.
14. Лозінська І.А. До питання про поняття та зміст заходів кримінально-правового характеру. Вісник Криминологічної асоціації України. 2014. № 8. С. 185–192.
15. Алексеев С.С. Структура советского права / С.С. Алексеев. Москва: Юрид. литер., 1975. 264 с.
16. Козаченко В.О. Кримінально-правові заходи в Україні: підручник / за ред. О.В. Козаченко. Миколаїв: Іліон, 2015. 216 с.
17. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ: Ваіге, 2014. 944 с.